

ม้าในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน:
บทบาทและความหมายเชิงวัฒนธรรม

Horses in I-san Literature: Roles and Cultural Meanings

ปรเมศวร์ อุตรระนิตย์¹ และ ปฐม หงษ์สุวรรณ²

Poramet Uttaranit¹ and Pathom Hongsuwan²

^{1,2}สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{1,2}Department of Thai Language, Faculty of Humanities and Social Sciences

^{1,2}มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

^{1,2}Maharakham University

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทและความหมายเชิงวัฒนธรรมของตัวละครม้าที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ข้อมูลวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานที่นำมาศึกษามีจำนวน 6 เรื่อง ได้แก่ กาฬะเกด ท้าวกำพร้าผีน้อย ผาแดงนางไอ่ พญาคันทก พระลักพระลาม และสุริยมาตจันทฆาต จากการศึกษาพบว่าม้าในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานมีบทบาทและความหมายทางวัฒนธรรมในเชิงสัญลักษณ์ที่สำคัญ 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่งเป็นตัวแทนของอำนาจ ประกอบด้วยอำนาจบารมีของกษัตริย์ อำนาจทางการเมืองและอำนาจเวทมนต์ไสยศาสตร์ ประการที่สอง เป็นตัวแทนของความมั่งคั่งร่ำรวย ความเจริญรุ่งเรืองก้าวหน้า และประการที่สาม เป็นตัวแทนของความเป็นพุทธะและหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา บทความนี้ได้วิเคราะห์ตีความให้เห็น

บทบาทความสำคัญของตัวละครมำที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสัมพันธ์กับมิติทางวัฒนธรรมทั้งทางโลกและทางธรรม โดยมีความเกี่ยวข้องกับระบบความคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ ค่านิยม และอุดมการณ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนแห่งนี้

คำสำคัญ : มำ, วรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน, บทบาท, ความหมายเชิงวัฒนธรรม

Abstract

The study's main objective is to study the roles and cultural meaning of the horse characters which appear in I-san or the northeastern literatures of Thailand. There are 6 of I-san literary works: Khalakad, Taokumpira-pinoi, Padaeng Nang-Ai, Phayakankark, Phaluk Phalam, and Suriyakard Jantakard. The study shows that horses in I-san literatures have characters and meanings of symbolic cultures which can be divided into 3 categories. Firstly, horses symbolize power consisting of the power of the King, the power of politics, and the power of black magic. Secondly, horses represent affluence and prosperity. Lastly, horses represent Buddhism and the teaching of Buddha. This article shows the characters of horses and their symbolical cultural meanings which are related to the dimensions of cultures both in secular and religious. These are relevant to people thoughts, beliefs, visions, values, and social ideology in this community.

Keywords : Horses, I-san Folktales, Roles, Cultural meanings

บทนำ

ตัวละครสัตว์ (animal character) ทั้งที่เป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงในธรรมชาติและสัตว์ในจินตนาการที่ถูกนำมาสร้างสรรค์ปรุงแต่งเป็นข้อมูลทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผลงานด้านสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประเพณี และวรรณกรรม ซึ่งมีปรากฏอยู่หลากหลายชนิด อย่างไรก็ดีตาม ตัวละครสัตว์ชนิดหนึ่งที่มีปรากฏให้เห็นบ่อยครั้งเสมอในเนื้อหาของวรรณกรรมไทย นั่นก็คือ ตัวละครม้าซึ่งเป็นทั้งม้าที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ และม้าที่มีอยู่ในจินตนาการ อันเป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาให้กลายเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์บ้าง สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้บ้าง เป็นสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์บ้าง รวมทั้งเป็นสัตว์กายสิทธิ์ที่มีบทบาทเป็นผู้ช่วยเหลือตัวเองให้พ้นภัยอันตรายต่างๆ และยังเป็นตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์เช่นกัน

ม้าเป็นสัตว์สี่เท้าที่มีขนาดใหญ่ซึ่งคนนำมาเลี้ยงดู เป็นสัตว์เลี้ยงที่ผูกพันกับมนุษย์มาช้านาน ทั้งนี้ภาพของม้ามี่ประวัติบันทึกไว้ไม่น้อยกว่า 4,000 – 5,000 ปีมาแล้ว ม้าเป็นทั้งผู้รับใช้และเป็นทั้งเพื่อนของมนุษย์ด้วย อีกทั้งยังเป็นสัตว์ที่ใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ชี่ บรรทุก ลากรถ และบางแห่งใช้ในการทำไร่ไถนา อีกทั้งประวัติศาสตร์ก็ทำให้เราเห็นว่า ม้ามีส่วนนำพามนุษย์แต่ละเผ่าพันธุ์เดินทางข้ามทวีปไปค้นหาดินแดนใหม่ๆ และพบปะกับชนเผ่าพันธุ์อื่น ๆ จึงเกิดการติดต่อกำขายแลกเปลี่ยนอารยธรรมความเจริญ และการทำสงครามซึ่งกันและกัน (สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม 12, 2553: 83) นอกเหนือจากนี้ ม้ายังเป็นสัตว์ที่มีปรากฏอยู่ในโลกแห่งวรรณคดี ซึ่งถูกนำมาใช้กันอย่างกว้างขวาง ดังหลักฐานจากวรรณกรรมไทยหลายประเภท อาทิ มีคัมภีร์หรือตำราประเภทตำราม้าของเก่าและตำราม้าคำโคลง (2512) ในวรรณคดีพุทธประวัติก็พบว่า มีเหตุการณ์สำคัญเมื่อครั้งที่เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จหนีออกผนวก มีม้ากัณฐกะซึ่งเป็นพาหนะคู่ใจนำพาพระองค์ออกไปบรรพชา หรือในวรรณคดีนิทานเรื่องสำคัญของไทย ดังกรณีเรื่องพระอภัยมณี ก็พบว่า มีม้านิลมังกรซึ่งเป็นม้าวิเศษที่มีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์คู่บารมีกับสุดสาครผู้เป็นพระโอรสของพระอภัยมณี หรือวรรณคดีนิทานชาวบ้าน ดังเช่น

แก้วหน้าม้า ก็มีการนำเสนอรูปลักษณะนางเอกที่มีรูปร่างหน้าตาและกิริยาคล้ายม้า แต่ทว่าในตัวคนที่แท้จริงกลับเป็นหญิงสาวที่มีอำนาจบารมีซึ่งถูกซ่อนอยู่ในรูปอ้อปลักษณ์ แต่ภายหลังกลายเป็นเจ้าหญิงผู้มีสิริโฉมงดงามและได้ครองบ้านครองเมืองในที่สุด การที่ม้าถูกนำมาใช้ในโลกรของวรรณกรรมอย่างหลากหลายเช่นนี้ย่อมแสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของม้าที่มีปรากฏอยู่ในแวดวงข้อมูลทางวัฒนธรรมของกลุ่มชนดังกล่าวอยู่ไม่น้อย

นอกจากวรรณคดีราชสำนักแล้วยังพบว่า วรรณกรรมท้องถิ่นก็มีการนำเสนอภาพลักษณะตัวละครม้าที่โดดเด่นอยู่ไม่น้อยเช่นกัน ดังเช่นวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน มีวรรณกรรมหลายเรื่องที่มีตัวละครม้าปรากฏอยู่ด้วย เรื่องที่เด่นชัดและเป็นที่ยุติกันอย่างมากแพร่หลายในท้องถิ่นอีสานมากที่สุดเรื่องหนึ่ง คือ กาพะเกษ ซึ่งมีม้ามณีกาบทำหน้าที่รับบทบาทเป็นผู้ติดตามท้าวกาพะเกษ และเป็นผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ตัวละครเอก อีกทั้งยังเป็นม้าที่มีอิทธิฤทธิ์เก่งกล้าและมีความสามารถในการรบ ม้ามณีกาบยังทำหน้าที่เสมือนเป็นพี่ชายคอยดูแลคุ้มครองน้องชายด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ม้ามณีกาบจึงเป็นที่จดจำและถูกกล่าวขานมากที่สุด หรือนิทานเรื่อง ก่ำพำผื่นน้อย ม้าทำหน้าที่เป็นเครื่องเสี้ยมทายในพิธีปล่อยม้าเพื่อค้นหาผู้มีบุญบารมีให้ม้าสืบทอดเป็นกษัตริย์ครองบ้านครองเมือง นอกจากนี้ ยังมีภาพม้าปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ของอีสานอีกหลายเรื่อง อาทิ หน้าผากไกลกะตัน ผาแดงนางไอ่ อุษาบารส พระลักพระลาม ลินไซ ท้าวปาจิตนางอรพิม ก่ำพำผื่นน้อย เป็นต้น ทั้งนี้ม้าในวรรณกรรมเหล่านี้มิได้เป็นเพียงสัตว์พาหนะ หรือเป็นสัตว์ธรรมดาสามัญที่อยู่ตามธรรมชาติเท่านั้น แต่ทว่าม้ายังมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญ ซึ่งมีความโยงใยกับมิติทางวัฒนธรรมสังคมที่น่าสนใจยิ่ง ด้วยความหลากหลายของเรื่องราวเกี่ยวกับม้าในมิติวัฒนธรรมเช่นนี้ จึงแสดงให้เห็นความนิยมชมชอบของคนไทยอีสานที่มีต่อตัวละครม้าเป็นอย่างมาก ฉะนั้น ผู้เขียนจึงสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์และตีความบทบาทความสำคัญของม้าที่ปรากฏอยู่ในเนื้อหาของวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน ทั้งนี้เพื่อสะท้อนให้เห็นบทบาทของม้าที่มีความหมายสัมพันธ์กับเรื่องราวทั้งทางโลกและทางธรรม อันมีนัยยะที่เกี่ยวข้องกับความคิดความเชื่อ รวมทั้งโลกทัศน์ ค่านิยม และอุดมการณ์ทางสังคมของผู้คนในชุมชนแห่งนี้ได้อีกประการหนึ่ง

บทความนี้ ผู้เขียนได้เลือกวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานที่มีความโดดเด่น และมีภาพปรากฏของตัวละครมาอย่างเด่นชัดเท่านั้น ซึ่งทั้งหมดล้วนเป็นวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านประเภทร้อยกรองที่ได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่แล้วนำมาศึกษาจำนวนทั้งสิ้น 6 เรื่อง ดังนี้ คือ

1. กาพะเกษ เรียบเรียงโดย พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. จัดพิมพ์โดย ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ วัดมหาชัย จังหวัดมหาสารคาม เมื่อ พ.ศ. 2519.

2. ท้าวกำพร้าว้ผีน้อย. เรียบเรียงโดย จินดา ดวงใจ. จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ ขอนแก่น คลังนาธรรมชาติ เมื่อ พ.ศ. 2544.

3. ผาแดง นางไอ่. เรียบเรียงโดย ปรีชา พิณทอง. จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์ ศิริธรรมออฟเซ็ท อุบลราชธานี ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

4. พระลักพระลาม เรียบเรียงโดย พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ. จัดพิมพ์โดยมูลนิธิเสถียรโกเศศนาคะประทีป เมื่อ พ.ศ. 2518.

5. ลำนิทานพญาคันคาก เรียบเรียงโดย สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม เมื่อ พ.ศ. 2557.

6. สุริยะฆาต จันทฆาต เรียบเรียงโดย ธนิต ตาแก้ว. จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ ส.ธรรมภักดี ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

การศึกษา “ม้า” จากวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน มีประเด็นสำคัญศึกษา ดังนี้ คือ

1. คำเรียกขานม้ากับความคิดทางวัฒนธรรม

คำว่า “ม้า” ภาษาไทยมีเสียงตรงกับคำและความหมายในภาษาจีนคือ “หม่า” หมายถึง “ม้า” เช่นกัน หม่าหรือม้าได้รับการขนานนามว่าเป็นสัตว์ที่วิ่งเก่ง รวดเร็ว มีความอดทน สมัยโบราณใช้เป็นพาหนะในการออกรบสู้ศึก คำหรือสำนวนในภาษาจีนที่มีคำว่า “ม้า” ได้แก่ “หม่าเต้าเจิ้งกง (อาชามาพาลำเร่จ)” “หม่าบู๊ถิงถี้” (เร่งรีบอย่างต่อเนื่อง) “เหล่าหม่าสื่ออู” (ม้าแก่รู้ทาง) “เขียนหลี่หม่า” (ม้าพันธุ์) และสำนวนที่คนไทยคุ้นชินอีกอย่างหนึ่ง คือ “ลู่หยาวจื่อหม่าลี่ ยื่อจิวเจี้ยนเหยินชิน” (ระยะทางพิสูจน์ม้า กาลเวลาพิสูจน์คน) (นริศ วตินานนท์, 2551: 199) ลักษณะเช่นนี้

แสดงให้เห็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ของม้าในมิติทางภาษาที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับระบบความคิดความเชื่อทางสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มชน

ส่วนม้าในวิถีอีสานมีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมในหลายด้าน กล่าวคือ มีการตั้งชื่อสิ่งของ หรือคำนามเฉพาะที่เกี่ยวกับม้า เช่น สิ่งที่ใช้นั่งก็เรียกว่า “ม้านั่ง” ผ้าที่ผู้ชายใช้ผลัดอาบน้ำหรือเคียนรัดพุง เรียกว่า “ผ้าขาวม้า” หรือเครื่องมือที่ชาวนาใช้วางรองรับคันหลาวหาบข้าวก็เรียกว่า “ม้าหาบข้าว” ส่วนนกที่กล่าวถึงผู้หญิงที่มีอาการปฏิกิริยาไม่เรียบร้อยลูกกลนหรือกระโดดกระเดก เรียกว่า “ม้าติดกะโหลก” ส่วนนก “วัวเคยคำ ม้าเคยซี่” ซึ่งหมายถึงคนที่คุ้นเคยกัน คนที่แข่งขันแล้วชนะโดยไม่มีใครนึกคาดไว้ก็เรียกว่า “ม้ามีด” ส่วนด้านวัฒนธรรมการเล่นก็มี “ม้ากบกล้วย” และ “ม้าหมากรุก” หรือสมุนไพรรักษาบ้านชนิดหนึ่งที่มีสรรพคุณช่วยบำรุงร่างกายและแก้อาการปวดเมื่อย เรียกว่า “ม้ากระทืบโรง” ประเพณีพิธีกรรมของชาวไทยอีสานแถบจังหวัดอุดรธานีก็มีประเพณีและตำนานชื่อว่า “ม้าคำไหล”¹ หรือในประเพณีบุญหลวงไทยเลย จังหวัดเลย ก็มีพิธีเกี่ยวกับเจ้าพ่อกวนและเจ้าแม่นางเทียมทรงม้า เรียกว่า “พิธีขี่ม้าชมเมือง” (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2558: 14) ในทำนองเดียวกันประเพณีบุญบั้งไฟก็มีขบวนแห่บั้งไฟเอ้ ซึ่งนิยมทำเป็นรถแห่ “ม้าบักสาม/ม้ากาพะเกษ” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพาหนะของท้าวผาแดงกับนางไฉ่ เป็นต้น จากที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นความหมายของม้าที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตวัฒนธรรมของผู้คนในสังคมท้องถิ่นอีสานได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน ผู้เขียนพบว่ามีการใช้คำเรียกขานเกี่ยวกับม้าปรากฏในเนื้อเรื่องหลากหลายรูปศัพท์ อาทิ อัศว อัศวร พาชี อาชาไนย ม้าแก้ว ม้ามิ่งเมือง บักสาม มณีตัวกล้า เป็นต้น ทั้งนี้จากการวิเคราะห์ข้อมูลคำเรียกขานเกี่ยวกับตัวละครม้า ซึ่งหมายถึงคำหรือวลีที่ใช้เรียกขานม้าในแต่ละสถานการณ์ คำเรียกขาน

¹ “ม้าคำไหล” เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งในประเพณีบุญบั้งไฟของชาวบ้านธาตุ อำเภอเพ็ญ จังหวัดอุดรธานี การเล่นม้าคำไหลนี้จะกระทำโดยพ่อเจ้าเป็นผู้ทำพิธีบวงสรวงอัญเชิญวิญญาณของพระศรีธาตุและม้าคำไหลมาประทับร่างทรงและหุ่นม้า จากนั้นร่างทรงก็จะมีการเคลื่อนไหวกระโดดไปมาและรำรำกับคณะอย่างสนุกสนานในขบวนแห่ อาจมีการวิ่งเบียดชน หรือวิ่งกระแจะผู้ที่ชมขบวน ให้ต้องวิ่งหลบกันกระเจิง ส่วนผู้ใดที่ถูกชน หรือม้าคำไหลหยุดนิ่งต่อหน้าใคร ผู้นั้นจะต้องให้อาหารม้าด้วยเงิน ขนม ของขบเคี้ยว หรือเครื่องดื่มตามแต่อัธยาศัย

เหล่านี้สะท้อนให้เห็นการใช้ภาษาที่สื่อด้านอารมณ์ ความคิด ความรู้สึก ตลอดจนความเชื่อที่มนุษย์มีต่อม้า คำเรียกขานม้าในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานสามารถจำแนกออกได้ตามกลุ่มคำที่ใช้เรียกดังต่อไปนี้

1.1 กลุ่มคำเรียกทั่วไป หมายถึงคำที่ใช้เรียกม้าอันเป็นคำพ้องความหมายที่มีลักษณะการหลกาคำ กล่าวคือ เป็นคำศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกับคำว่าม้าที่ปรากฏอยู่ในคลังคำภาษาไทยซึ่งอาจได้รับอิทธิพลมาจากภาษาบาลีสันสกฤตอีกที่หนึ่ง ได้แก่

พาลี	หมายถึง	ม้า
อัศว	หมายถึง	ม้า
อัสดะ	หมายถึง	ม้า
อัสดร	หมายถึง	ม้าดี
อาชาไนย	หมายถึง	กำเนิดดี พันธุ์หรือตระกูลดี รุ้รวดเร็ว ฝึกหัดมาดี ถ้าเป็นม้าที่ฝึกหัดมาดีแล้ว เรียก ม้าอาชาไนย ถ้าเป็นคนที่ฝึกหัดมาดีแล้ว เรียก บุรุษอาชาไนย

1.2 กลุ่มคำเรียกเฉพาะถิ่น หมายถึงคำเรียกขานตัวละครม้าที่มีปรากฏอยู่ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน ซึ่งมีการใช้คำภาษาถิ่นบ้าง คำกลุ่มภาษาตระกูลไทบ้าง บางครั้งก็มีการใช้คำหลักคือคำว่าม้า แล้วมีคำประกอบขยายที่สะท้อนความคิดของคนพื้นถิ่นซึ่งเกี่ยวพันกับม้าได้อย่างน่าสนใจ เช่น

ม้าคือ	หมายถึง	ม้าดี ม้าที่มีรูปลักษณะงาม
ม้ามิ่งแก้ว	หมายถึง	ม้าที่เป็นสิริมงคลและมีค่ายิ่ง
ม้ามิ่งขวัญ	หมายถึง	ม้าที่เป็นสิริมงคลและเป็นที่รัก
มณีนีตัวกล้า	หมายถึง	ม้ามณีกาทที่มีความกล้าหาญชาญชัย
ม้าหาญหัว	หมายถึง	ม้าที่มีเสียงร้องดังกังวานและมีความเก่งกล้า
ม้ามณีกาท	หมายถึง	ม้าที่มีสีราวกับเกล็ดแก้วหินมุกมีค่าสว่างไสว
ม้าบักสาม	หมายถึง	ม้ากายสิทธิ์ที่เป็นพาหนะของเทพเทวาพญาแลน

จากกลุ่มคำที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นข้างต้น จะเห็นได้ว่าการเลือกใช้คำที่สื่อความหมายเชิงบวก ทั้งด้านความเป็นสิริมงคล เช่น มิ่ง ด้านความมั่งคั่ง เช่น แก้ว มณี ในด้านจิตวิญญาณ เช่น ขวัญ รวมทั้งเชื่อมโยงกับคติการนับถือเทพเจ้าในวิถีความเชื่อดั้งเดิม นั่นก็คือ บักสาม ซึ่งหมายถึงสัตว์ที่อยู่ในภพภูมิอื่นที่มีพละคุณและมีอำนาจสามารถบันดาลคุณและโทษให้เกิดแก่มนุษย์ได้ คำว่า “บักสาม” มาจากการผสมคำระหว่างคำว่า “บัก” หมายถึง เพศผู้ ตัวผู้ผู้ชาย ส่วน “สาม” มาจากคำบาลีในพจนานุกรมภาษาลาว คือคำว่า “สาม/สามะ” หมายถึงสีดำ สีนิล หรือบางที่เรียกว่าสีหมอก คำว่า “สาม/สามะ” มีความหมายอีกความหมายหนึ่งว่า สรรเสริญ คือการเป็นที่เคารพนับถือ (Kllen D. Kerr, 1992: 369) อนึ่งคำว่า “สาม” นั้นยังอาจหมายถึง การมีคุณสมบัติที่ดีเยี่ยมหรือมีความสามารถ ซึ่งความคิดนี้ปรากฏอยู่ในตัวบทวรรณกรรมโบราณเรื่องขุนบรมราชาธิราชที่มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า “ตัวใดมีฤทธิ์แสง เก่งสามสารข้าง” (พิทุร มลิวัดย์, 2530: 12) แนวคิดนี้สอดคล้องกับความหมายของคำว่า “สาม” จากนิยามใน *พจนานุกรมภาษาลาว ฉบับมหาสิลา วีระวงส์* (2006: 128) ว่า “สาม” หมายถึง สมกัน หรือเหมาะสมตงาม ฉะนั้น ม้าบักสามจึงสื่อความหมายว่าเป็นม้าเพศผู้สีดำหรือสีนิล ซึ่งเชื่อกันว่ามีคุณลักษณะเป็นม้ากายสิทธิ์ที่มีความสามารถยิ่งและมีอำนาจวิเศษที่ได้รับมาจากเทพเจ้าผู้เป็นที่นับถือบูชาและสถิตอยู่บนเมืองฟ้าเมืองบน ซึ่งเปี่ยมไปด้วยพลัง เรื่องราวเกี่ยวกับม้าบักสามยังมีปรากฏอยู่ในพิธีโบราณของชาวอีสาน นั่นคือพิธีเบิกเคราะห์ เป็นการไล่เคราะห์ ขับเคราะห์เชิญออกไป เมื่อปัดเคราะห์ไปแล้ว ก็ต้องเบิกเคราะห์ออกไปอีก เพื่อให้ความเป็นมงคลเข้ามาแทน คำเบิกเคราะห์ปรากฏในความต่อไปนี้

“โอมสิทธิการ อาจารย์พ่อหมด ให้กูแก้วนี้ กูจักเบิกข้างตัวพั่ง กูจักเบิกวันนี้ กูซังข้าเค็กเค้า กูจักเบิกวันนี้ กูจักเบิกหมาดำหมาแดง แสงกินเลือด กูจักเบิกวันนี้ กูซิเบิกบักสามฆ่าคนน้อย กูซิเบิกบักพอกพ้อยใส่ครุหนังลิ่ว กูจักเบิกวันนี้ กูซิเบิกน้ำซังอยู่ในท้อง กูจักเบิกวันนี้ ...ให้สูหนี่เมือบนตั้งหมอก ให้สูออกเมือฟ้าตั้งควันไฟใหม่ให้สูหนี่ ไฟตีให้สูพ่าย ให้สูหนี่ไปลี้ลุดลี้ล้าย อย่าได้ยัยกลับมา โอมสหายยะ ซัยสิทธิพระเพิกฯ”

(ปรีชา พิณทอง, 2540: 302-303)

นอกจากนี้ คำว่า บักสาม เมื่อศึกษาเฉพาะคำว่า สาม พบว่าเป็นตัวเลขสำคัญ ในความคิดความเชื่อของชาวพุทธด้วย คือ เลข 3 จะเชื่อมโยงกับสิ่งมีค่าที่ปรากฏ อยู่บ่อยครั้งในคำสอนทางพุทธศาสนา เช่น พระรัตนตรัย คือ แก้ว 3 ประการ หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่ายิ่งในพุทธศาสนา 3 ประการ ได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ พระรัตนตรัยเป็นสรณะหรือที่พึ่งของชาวพุทธทุกคน สอดคล้องกับคำว่า “สาม” ที่เรียกมาบักสามซึ่งในทัศนะของชาวอีสานเชื่อว่า เป็นม้าทรงของพระโพธิสัตว์ ที่มีปรากฏอยู่ในเรื่องเล่า ความเชื่อและวรรณกรรมท้องถิ่น

มีข้อสังเกตว่า ม้าบักสามยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ในประเพณีบุญบั้งไฟของ ชาวอีสานมาจนถึงปัจจุบัน นั่นก็คือ ม้าที่ทำจากผาแดงนางไอ่คำใช้ในขบวนแห่บั้งไฟเอ้ บางถิ่นเรียกว่าม้ามณีกาบ แต่หลายถิ่นเรียกว่าม้าบักสาม เรื่องราวดังกล่าวสอดคล้อง กับเนื้อหาเรื่องผาแดงนางไอ่ที่ทำผาแดงขี่ม้าบักสามพานางไอ่หนีการไล่ล่าของ พญานาคหลวง และเชื่อว่าเป็นม้ากายสิทธิ์ มีพลังอำนาจสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ ทั้งนี้ภาพของการเหาะทะยานขึ้นฟ้าของม้าวิเศษนั้น สื่อให้เห็นการเป็นตัวแทนของ การนำพาความเจริญรุ่งเรืองและความก้าวหน้ามาสู่ผู้เป็นเจ้าของและชุมชนบ้านเมือง อีกทั้งยังเป็นม้าที่เดินทางมาจากเมืองฟ้าเมืองแดนที่สัมพันธ์กับเรื่องการขอน้ำฟ้าผ่าน เช่นกัน แต่ทว่าในประเพณีปัจจุบันมักนิยมสร้างรูปม้ามณีกาบหรือม้าบักสามให้เป็น ตัวสีขาวมากกว่าสีดำ ซึ่งหากมองในเชิงสัญลักษณ์แล้ว ม้าสีดำสีหมอนั้นคือตัวแทนของ เมฆหมอก สภาพครึ้มฟ้าครึ้มฝน หรือน้ำฟ้าผ่านได้อย่างเด่นชัด สอดคล้องกับการ ขอฝนในประเพณีบุญบั้งไฟของคนไทยอีสาน นอกเหนือจากนี้ ในตัวบทวรรณกรรม ลาวอีสานอย่างเรื่องกาฬะเกษ ผาแดงนางไอ่ ก็อธิบายให้เห็นภาพม้ามณีกาบว่ามี สีหมอกและเป็นม้าประเสริฐกายสิทธิ์เช่นกัน อนึ่ง คำว่า “ม้ามณีกาบ” นั้น มณี พยอมยงค์ (2542: 5133) ศาสตราจารย์ผู้เชี่ยวชาญวรรณกรรมท้องถิ่นล้านนา ได้เสนอให้เห็นว่า “มณีกาบ ซึ่งในการเขียนบางครั้งอาจคลาดเคลื่อนเป็น ม้ามณีกักซี่ หรือมณีกาก ไปก็มี คำว่า มณีกักซี่ ซึ่งแปลว่า “ตาแก้ว” หรือมีดาววางม เป็นชื่อม้า ของพระโพธิสัตว์ในเรื่องสุทธานุ ซึ่งตอนที่มารดาของเจ้าสุทธานุจะทรงครรภ์นั้น นางได้ฝันไปว่าพระอินทร์เอาหมากทัน คือ พุทรามาให้ นางก็รับผลพุทรานั้นมาเสวย แล้วทิ้งเม็ดพุทรานั้นลงใต้ถุนปราสาท บังเอิญมีแม่ม้าแก่ตัวหนึ่งมากินเม็ดพุทรานั้น

อีกทีหนึ่ง ต่อมานางได้ประสูติราชกุมารซึ่งมีชื่อว่า เจ้าชายสุทรนุ และแม่ม้าตัวนั้นก็คลอดลูกในวันเดียวกันเป็นสหชาติ เนื่องจากลูกม้านั้นมีดวงตาเหมือนดวงแก้ว จึงให้ชื่อมันว่า “ม้ามณีกั๊กซ์” บ้างก็เรียกว่า ม้ามณีกาบ ทั้งนี้ม้ามณีกั๊กซ์ได้นำเจ้าชายสุทรนุ ไปยังสถานที่ต่างๆ และได้พบกับนางต่างๆ แล้วยังให้ข้อมูลเกี่ยวกับบุคคลและสถานที่ต่างๆ ได้ รวมทั้งสามารถให้คำสอนที่เตือนสติเจ้าชายสุทรนุโพธิสัตว์ได้เป็นอย่างดีหลายครั้งในเรื่องต่างๆ”

2. ม้าในฐานะตัวแทนของอำนาจ

จากการศึกษาเนื้อหาวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน พบว่า มีการนำเสนอภาพลักษณ์ของม้าในลักษณะที่เป็นตัวละครสัตว์ซึ่งมีอำนาจบารมี บ้างก็เป็นสัตว์คู่บุญกับพระโพธิสัตว์ บ้างก็เป็นสัตว์ที่มีพลังอำนาจวิเศษ สามารถเหาะเหินเดินอากาศ มีพลังเสียงที่มีอำนาจยิ่งและเป็นที่หวั่นเกรงของบรรดาศัตรูต่าง ๆ อีกด้วย บทบาทสำคัญของม้าในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานจึงมีหลากหลายลักษณะ เพื่อให้เห็นเนื้อหาและรายละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้เขียนขอเสนอให้เห็นบทบาทของม้าในฐานะตัวแทนของอำนาจบารมี ดังนี้

2.1 ม้าเป็นตัวแทนอำนาจบารมีของกษัตริย์ หมายความว่า

ม้าเป็นสัตว์คู่อำนาจบารมีของผู้มีฐานะเป็นเจ้าผู้ครองบ้านครองเมืองหรือกษัตริย์ ม้าดีมีฤทธิ์เดชจึงเสมือนเป็นอาวุธที่อยู่คู่กับบุคคลสำคัญอย่างเช่นกษัตริย์ผู้ครองแผ่นดินด้วย ด้วยเหตุที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนสมมติเทพเสด็จลงมาจากเมืองฟ้าเมืองสวรรค์ หรือเป็นผู้สืบเชื้อสายจากเทพเทวาซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาตินี้ เทพบางองค์ก็มีพาหนะเป็นม้ายด้วย ดังกรณีธิดาของท้าวกบิลพรหมซึ่งเป็นหนึ่งในเจ็ดนางเป็นธิดาประจำวันพุธ นั่นคือ นางมณฑากั๊กซ์ทรงพาหนะเป็นม้าเช่นกัน (เจ้าเพชรราช รัตนวงสา, 2011: 139) นอกจากนี้ ม้ายังเป็นพาหนะขององค์เทพอย่างพระอาทิตย์ โดยทรงรถม้าโดยมีอรุณเทพบุตรทำหน้าที่สารภีเช่นกัน (ส. พลายน้อย, 2555: 172, 239) ส่วนในวิถีวัฒนธรรมของคนไทย-ไท ก็พบว่าม้าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเชื่อว่าเป็นสิ่งที่เดินทางมาจากเมืองฟ้าเมืองบนโดยมีพญาแถนเป็นผู้บันดาลสร้างขึ้นมา และเป็นสัตว์มงคลคู่พระบารมีของกษัตริย์ด้วย ความคิดนี้ปรากฏเด่นชัดในวรรณกรรม

ขึ้นเอกอย่างพินทุขุนบรมราชาธิราช กล่าวถึงพญาแถนได้มอบเครื่องกษัตราต่าง ๆ ให้แก่
 ขุนบรมก่อนที่จะลงไปปกครองบ้านเมืองยังเมืองลุ่ม ซึ่งหนึ่งในนั้นมีช้างแก้ว ม้าแก้วอัน
 เป็นสิ่งคุณเมือง ตั้งเนื้อความว่า

“เมื่อนั้นแถนจึงเลือกหมู่ม้า

สารใหญ่มุงคูล

.....
 แล้วจึงเลือกหมู่ม้า

.....
 เชื้อชาติพลาหก

ตัวใดมีฤทธิแสง

เกิ่งสามสารช้าง

แถนจึงอาณัติทำ

ขุนศรีธรรมชาติ

บนบอกให้

แหนม้าอย่าโล แทะเนอ”

(พิฑูร มลิวลีย์, 2530: 12,16)

นอกจากนี้แล้ว ยังเชื่อว่าม้าเป็นสัตว์ที่ออกมาจากผลน้ำเต้าปู้งในยุคสร้างโลก
 ที่เกิดจากอำนาจแถน ซึ่งแถนซีได้ใช้เหล็กซีผลน้ำเต้าปู้ง แล้วผู้คนที่ลั้งไหลออกมา
 พร้อม ๆ กับสรรพสัตว์ต่าง ๆ ตั้งเนื้อความว่า

“แม่นว่าแถนซีให้

ถือซีไปเที่ยว

ให้ไปซีหมากเต้า

ปูงนั้นเที่ยวพลัน ท่อเนอ

เมื่อนั้นสะพรั่งพร้อม

ฝูงหมู่ม้าควาย

คนญิงชาย

ออกมาในหัน

มีทั้งลาวสูนแบ้

หมูหมาเปิดไก่อ ก็มี

มีทั้งช้างและม้า

แมวพร้อมท่านหงส์”

(พิฑูร มลิวลีย์, 2530: 17)

จากเนื้อความข้างต้น แสดงให้เห็นว่าม้าในมิติวัฒนธรรมนั้นเชื่อว่าเป็นสัตว์
 ที่อยู่คู่กับมนุษย์มาช้านาน และเป็นสิ่งสร้างที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่นนี้
 ม้าจึงเสมือนเป็นสัตว์วิเศษมีพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัวตนด้วย มีข้อสังเกตว่า
 ม้าที่พญาแถนประทานให้มานั้นถูกเทียบเคียงกับความเป็นเชื้อชาติพลาหก
 ซึ่งหมายถึงม้าสีหมอกสีเมฆ และเป็นตัวแทนของฝนฟ้าความอุดมสมบูรณ์ด้วย ทั้งนี้

ม้าดีและม้ามงคลจึงเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายของอำนาจบารมี ของผู้ปกครอง และใช้เป็นเครื่องบ่งบอกวงศ์ตระกูลและยศตำแหน่ง ดั่งเนื้อความพรรณนาถึงท้าวสุริยวงษ์เกษนุราชซึ่งเป็นบิดาของท้าวกาฬเกษ ความว่า “...พระได้มีเชื้อชาติมณีนีแก้วยอดคุณ เดโชกล้ำลือชามีหย่อน บ่ฮ่อนไ้มะณีแก้วมิ่งเมือง บุญเสื่องผู้ลือคิลปี สนุกมาก ลืออาจอ้างแดนท้าวท่านยา พระได้เสียนความฮู้ ในพระทัยล้านช่อง ทุกสิ่งย่องไท่ท้าวยอดพญา นั้นแล้ว ราชาท้าวทรงญาณฮ้อนเฮ่ง มนุษย์ได้ลุ่มพามีฮ्यानหย่อนกลัว มีทั้ง อัสตรฝ้ายเวหาอากาศ เหาะล่องเต็นคนง้อ ท้าวแดน...” (พระอริยานุวัตร เขมะจารีเถระ, 2519: 3)

ม้ามณีกาบ เป็นชื่อม้าของพระเอกในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสาน หลายเรื่องมักปรากฏว่าม้าชื่อดังกล่าวนี้อิทธิฤทธิ์สามารถเหาะนำพระโพธิสัตว์ ไปในที่ต่างๆ ได้ โดยเฉพาะม้ามณีกาบในเรื่องกาฬเกษนั้น พบว่า นอกจากจะพาท้าวกาฬเกษโพธิสัตว์ไปติดตามหานางมาลีจันทร์ในที่ต่างๆ แล้ว ม้ามณีกาบยังสามารถพูดคุยหรือตักเตือนสั่งสอนท้าวกาฬเกษได้อีกด้วย ซึ่งมีฐานะเสมือนเป็นพี่ชายของพระเอก ม้ามณีกาบจึงมีจุดเด่นที่มีความกล้าที่จะแสดงออก มีคารมคมคาย มีปัญญาฉลาดหลักแหลม แนวคิดของม้าที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับกษัตริย์นั้น พบว่า ม้าถือเป็นรัตนอย่างหนึ่งที่คู่กับพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ รัตนะ หมายถึง แก้ว ประกอบด้วยคน สัตว์ สิ่งของที่ถือว่าวิเศษและมีค่ายิ่ง เช่น รัตนะ 7 ประการของกษัตริย์ ซึ่งประกอบไปด้วยช้างแก้ว ม้าแก้ว ที่ถือเป็นรัตนะอันมีค่าและประเสริฐยิ่งเช่นกัน

ความหมายของม้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวพระราชอำนาจบารมีของกษัตริย์นั้น ยังมีปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ส่วนใหญ่มักกล่าวพรรณนาอยู่ในตอน การชมบ้านชมเมือง บ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรือง พระมหากษัตริย์มีอำนาจบารมีก็มักจะมีสมบัติและสิ่งมงคลที่เป็นมิ่งบ้านมิ่งเมืองรวมอยู่ด้วย หนึ่งในนั้นก็มักจะเป็นม้าที่แสดงถึง แสนยานุภาพและพระบารมีดังกล่าวด้วย

ภาพลักษณ์ของม้าดีเป็นสิ่งที่คู่ควรกับพระมหากษัตริย์ แนวคิดดังกล่าวปรากฏ ชัดเจนใน ตำราม้าของเก่า (2512: 1-2) มีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นว่าลักษณะม้าเอก 7 ประการ หมายถึง ม้าที่มีคุณลักษณะดีแสดงไว้อันเป็นนอกคุณที่สมควร แก่พระมหากษัตริย์

มโนทัศน์ว่า ม้าดีม้าประเสริฐนั้นเป็นสิ่งคู่บารมีพระมหากษัตริย์นั้นยังพบในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานอีกหลายเรื่อง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าบางครั้งม้าก็ทำบทบาทหน้าที่ในการเลือกสรรบุคคลที่จะมาเป็นกษัตริย์ด้วยการเสี่ยงทายผู้มีบุญญาบารมีโดยใช้ม้าเป็นสื่อหรือเป็นผู้เลือกผู้ที่จะมาเป็นกษัตริย์ครองแผ่นดินเช่นกัน ม้าจึงเป็นสัญลักษณ์มงคลที่เกี่ยวข้องกับความโชคดี กล่าวคือ เมื่อม้าเสี่ยงทายนี้มาสู่บ้านเรือนของใครแล้วก็จะนำความร่ำรวยมั่งคั่ง ตลอดจนยศศักดิ์ที่ดีมาสู่ ดังนั้นวรรณกรรมเรื่อง*กำพรว้าผีน้อย* ความว่า “... บัดนี้เฮาจักเสี่ยงรดแก้วเล่มประเสริฐอาชาไนย ม้าเทียมรถเศวตฉัตรกางกั้น รถก็ผ่นผยองฝ่ายถึงนาบ่าว พักจอดยั้งซาหั้นปกครอง คันว่าทั้งหลายพร้อมแสนเมืองมาฮอด ขึ้นสู่ท้าวกำพรว้าขอไหว้มอบเมือง ผูกขำจิตพะจอตเจ้าจอมมิ่งครองเมือง จึงไต่เส็งเกวียนคำด่วนมาถึงท้าว ผูกขำเวณวางให้ทรงนครฮ้อยเส้น เขียวเจ้าเมืองสู่ห้องเมืองกว้างนั่งปองเจ้าเอย...” (จินดา ดวงใจ, 2544: 69-70)

ลักษณะดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าม้าเป็นสัญลักษณ์นำโชคที่ใช้เป็นเครื่องเสี่ยงทายบุญบารมีของผู้ที่จะได้ขึ้นปกครองบ้านเมืองเป็นกษัตริย์สืบราชบัลลังก์ และเชื่อว่าม้ามีสายตาที่มีอำนาจวิเศษ การใช้ม้าเพื่อเสี่ยงทายหรือใช้เป็นสัญลักษณ์ในเชิงการเมืองที่เกี่ยวข้องกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อีกอย่างหนึ่งซึ่งชัดเจนซึ่งเป็นวิถีวิถีวัฒนธรรมอินเดียแต่โบราณ และในโลกวรรณกรรมไทยก็ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียด้วยก็ได้รับแนวคิดดังกล่าวมาสร้างสรรค์ปรุงแต่งเรื่องราวขึ้นมา นั่นคือพิธีอศวมุข หรือปล่อยม้าอุปการ เป็นพระราชพิธีที่กษัตริย์ในอินเดียสมัยโบราณกระทำขึ้นเพื่อประกาศพระบรมเดชานุภาพและแสดงความยิ่งใหญ่โดยการขยายอาณาเขต โดยนำม้าที่มีลักษณะต้องตามตำรามาเลี้ยงดูจนกระทั่งแข็งแรง มีอายุครบ 3 ปี จึงจัดพิธีปล่อยม้าให้วิ่งออกไปจากอาณาจักรของตนเอง แล้วส่งกองทัพตามไปม้าผ่านไปอาณาจักรของใคร ถ้ากษัตริย์นั้นกลัวก็ให้ยอมแพ้ หรือถ้าสู้แล้วแพ้บ้านเมืองก็จะตกเป็นของกษัตริย์ผู้ที่เป็นเจ้าของม้า แต่ถ้ากษัตริย์พระองค์อื่นจับม้าอุปการได้ พิธีก็สิ้นสุด และหากปล่อยม้าไปครบหนึ่งปีแล้ว ไม่มีใครสู้ได้จะนำกลับมาฆ่าบูชาัญญเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์พระองค์นั้น (สรศักดิ์ จันทรวัดานกุล, 2551: 123) ลักษณะเช่นนี้ แสดงให้เห็นบทบาทของม้าซึ่งมีความหมายที่ดีในฐานะ

ที่เป็นสิ่งแสดงอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์และยังกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความโชคดีและความยิ่งใหญ่ได้อีกประการหนึ่ง

มีข้อสังเกตว่า วรรณกรรมเรื่องท้าวกาฬะเกษ ม้ามณีกาบเสมือนเป็นตัวแทนของท้าวกาฬะเกษ เพราะเป็นสหชาติกับกาฬะเกษพระโพธิสัตว์ ในตัวบทหลายเหตุการณ์ได้ตอกย้ำให้เห็นภาพดังกล่าวโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ภาพเหตุการณ์ท้าวกาฬะเกษถูกท้าวผิมนต์ฆ่าตายพร้อมกับม้ามณีกาบ ดังตอนที่นางมาลีจันทร์มาเห็นศพของท้าวกาฬะเกษกับม้ามณีกาบความว่า “มาเห็นแจ่มเจ้ามรณาตทั้งโถม ทั้งพาชีพ่ามวนตายเมี้ยน เห็นทั้งน้อยกุมารก็ถึงเกือบ ฮ้อยฮ้ำใหญ่มท้าวทอดชาย” (พระอริยานุวัตร เขมะจารีเถระ, 2519: 70) ซึ่งนางได้นำศพของทั้งคู่ไปลอยแพออกสู่ทะเล แต่ทว่าท้ายสุดฤศก็ได้มาช่วยชีวิตให้กลับคืนชีพขึ้นมาอีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ ม้ามณีกาบจึงเป็นตัวแทนของพระโพธิสัตว์ ความคิดเรื่องม้าเป็นของคู่กันกับเจ้าของนั้นมีปรากฏให้เห็นมาตั้งแต่โบราณ อาจกล่าวได้ว่า เป็นลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมทั้งไทยและตะวันตก กล่าวคือ ในอดีตบางวัฒนธรรมเมื่อนักบวชทำศึกสงครามแล้วเกิดตายในสนามรบก็จะมีกรทำพิธีฝังศพทหารกล้ากับม้าคู่กายด้วยการฆ่าหรือฝังไปพร้อมกัน (David Pickring, 1999: 142) ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า ม้าถูกเชื่อมโยงกับตัวตนของเจ้าของ ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นกษัตริย์ หรือนักรบก็ตาม

2.2 ม้าเป็นตัวแทนของอำนาจทางการปกครอง บทบาทของม้าในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานนั้นมีได้เป็นเพียงสัตว์คู่บารมีของกษัตริย์เท่านั้น ยังเป็นเสมือนอาวุธสำคัญคู่กายของบรรดาเหล่ากษัตริย์นักปกครอง และเหล่านักรบทหารด้วย ฉะนั้นม้ากับการเป็นนักรบผู้ดูแลรักษาบ้านเมืองจึงเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันมาเนิ่นนาน ซึ่งผู้เป็นเจ้าของก็ต้องดูแลเอาใจใส่ม้าซึ่งเสมือนเป็นจิตวิญญาณของความเป็นนักรบเช่นกัน ดังมีนิทานคติสอนใจเรื่อง “ทหารกับม้าศึก” เล่าว่า ทหารม้าคนหนึ่ง มีม้าศึกคู่ชีวิตที่ร่วมสู้ในสมรภูมिरบจนได้ชัยชนะมาหลายครั้ง แต่คราวหนึ่งพลันสงครามแล้วม้าศึกถูกใช้เข้าไปบรรทุกของหนักต่าง ๆ และได้รับการเลี้ยงดูที่ไม่ดี ต่อมาเกิดสงครามขึ้นอีกครั้ง เจ้านายเอาบังเหียนใส่ปากม้า ถืออาวุธแล้วขึ้นม้าแต่ม้าศึกไร้เรี่ยวแรงเสียแล้ว มันจึงกล่าวว่า “ท่านไปสังกัดกองร้อยทหารบเถอะ เพราะข้าแยมมากตอนนี่ แยมถึงขนาดไม่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นม้าอีกแล้ว เพราะท่านทำให้ข้าเป็นลา แล้วตอนนี้จะให้มาเป็นม้าอีก มันเป็นไปได้แล้ว” (เอกรัตน์ อุดมพร,

2552: 69) ลักษณะเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นความหมายของม้าที่โยงใยกับเรื่องการเมือง การทหารอันเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการเมืองการปกครองเช่นกัน

ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานได้ชี้ให้เห็นว่า รูปร่างลักษณะและอวัยวะต่าง ๆ ของม้าถูกเทียบเคียงกับอาวุธที่ใช้ป้องกันอันตรายต่าง ๆ และเป็นอาวุธในการรบด้วย ดั้งกรณีเท้าของม้ามีลักษณะที่ถูกละเลกให้กลายเป็นดาบใช้ต่อสู้ศัตรูร้ายได้ ดังความว่า “...อาชะไนยม้างสารพลมีหย่อน เขาเค่งค้อนมุงกั้งคั้งถม มะณีกาบกล้าคิดเคียด คุดทวง ไกวตั้นเป็นดาบศรแสนดี ทะแทงได้มารมัวฮ้องชวา อัสสเดชกล้าพะลัน เขี้ยวชอดแสง ดาบหลังเท้าเทยาดเมามวน เททะล้งแตกชะเต็นเพื่อนฟัง จักรารู ม้างมารโถมตางล่าว ...” (พระอริยานุวัตร เขมะจารีเถระ, 2519: 252)

นอกจากอวัยวะร่างกายของม้าที่มีลักษณะพิเศษสามารถแปลงให้กลายเป็นอาวุธเพื่อใช้สู้กับศัตรูได้แล้ว พบว่าม้ามีลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งบ่งบอกให้เห็นถึงบทบาทของม้าในฐานะผู้ช่วยเหลือผู้เป็นเจ้าของที่มักจะเป็นบุคคลที่มีบุญบารมีด้วย กล่าวคือ เสียงร้องของม้าเสมือนเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงระหว่างโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์ได้ ดังกรณีเสียงของม้ามีลักษณะที่ทรงพลังและเสียงดังไปจนถึงเมืองฟ้าเมืองสวรรค์ อันเป็นเหตุให้เทพเทวาอารักษ์ต้องบันดาลอำนาจ มาดูแลคุ้มครองผู้คนยังเมืองลุ่ม ดังมีเนื้อความพรรณนาไว้ว่า “แต่นั้น อาชะไนยแค้น ข้งทวงแปวเป่ง ปานตั้งขวันลวงต้องเปลียงเนื้อหมื่นดวง อาชะไนยฮ้อนปาน ไพลนลวก ตันป่าไม้แผวเพี้ยนเฮียกแสง เสียงส่องก้องทั่วจักรวาล นันคุดควงสวรรค์ ฮอดอินทร์เทวท้าว” (พระอริยานุวัตร เขมะจารีเถระ, 2519: 155) มีที่ศนะว่า ม้าเป็นพาหนะของเทพเจ้าศักดิ์สิทธิ์ผู้ดูแลทุกข์สุขในโลกมนุษย์อย่างเช่นพระอินทร์ด้วย ดังที่ ส.พลายน้อย (2555: 172) เสนอว่าม้าเป็นพาหนะสำคัญของเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ อย่างเช่นพระอินทร์ด้วย กล่าวคือ ในตำราทางไสยศาสตร์นั้นพระอินทร์มีพาหนะ 3 ชนิด คือ รถทองเทียมด้วยม้าสีแดงชื่อ “วิมาน” หรือเวชยันต์ อีกอย่างหนึ่ง คือ ม้าสำหรับ ทรงสิขารชื่อ “อุจโจครพ” และมีช้างเป็นพาหนะชื่อ “ไอยราพต” หรือที่รู้จักกันดี ที่เรียกว่า “เอราวัณ” ด้วยคุณสมบัติพิเศษเช่นนี้ จึงสะท้อนให้เห็นความคิดเรื่องม้ามีลักษณะ ในวิถีวัฒนธรรมอีสานที่ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งพลังอำนาจศักดิ์สิทธิ์และเป็นสิ่งเชื่อมโยง กับจิตวิญญาณของเหล่าเทพเทวาผู้มีอิทธิฤทธิ์ด้วยเช่นกัน

2.3 ม้าเป็นตัวแทนของอำนาจเวทมนต์ กล่าวคือ ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานหลายเรื่องกล่าวตรงกันว่า ม้ามีสัมผัสพิเศษลึกลับ คือ ม้าถูกนำไปโยงโยกับเรื่องราวอำนาจเวทมนต์ด้วย ดังตัวอย่างม้ามณีกาบในเรื่องกาพะเกษก็มีอำนาจวิเศษ คือ รู้มนต์ดำและเวทมนต์ ตลอดจนมีความสามารถในการแก้และลบล้างมนต์ดำต่างๆ เหล่านั้นด้วย ดังปรากฏเรื่องราวในหลายเหตุการณ์ต่อไปนี้

“แต่นั้น อาชะไนยฮู้มารมันกะทำเดช ม้ามนต์เป่าแก้แสงเหลื่อมฮาบคืน”

(พระอริยานุวัตร เขมะจารีเถระ, 2519: 186)

“มะณีกาบมั่งฮอบฮาบเฮวแสง แสงยามพำลุงแข็งกำ ฟันดาวมั่งมีถอยถมหมู่
ทานใหญ่เปื่องกง

แก้วแก้วยัง ปินเป่งพื้นฟ้าท่าวไถยะรา ..อาชะไนยฮู้ฮ่วยมนต์หลบลี”

(พระอริยานุวัตร เขมะจารีเถระ, 2519: 214)

ความสัมพันธ์ระหว่างม้ากับเรื่องราวความลึกลับและเวทมนต์ยังมีปรากฏให้เห็นในวัฒนธรรมของคนไทยในถิ่นอื่นๆ ด้วย ดังจะเห็นได้จากคำเรียกขานคนทรงเจ้าเข้าผีในวัฒนธรรมล้านนาว่า “ม้าขี่” ซึ่งหมายถึงคนทรง ร่างทรง หรือคนที่ผีเข้าทรง บ้างก็เรียกว่า ที่นั่ง หรือที่ย่ำ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 10, 2542: 5123) รูปแบบพิธีกรรมเช่นนี้มีความหมายแฝงเร้นอยู่เบื้องหลังซึ่งปรากฏออกมาในรูปสัญลักษณ์ (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556: 195) David Prickering (1999: 142) เสนอว่า ม้าได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายว่าเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกับอำนาจเวทมนต์มาแต่โบราณ ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีพบว่ามัลทิพิธิบูชาม้ามาก่อนสมัยคริสตกาล แสดงให้เห็นว่าม้ามีความหมายในเชิงจิตวิญญาณทำหน้าที่เป็นตัวกลางเชื่อมโยงระหว่างภพภูมิในโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์ได้อีกทางหนึ่ง

3. ม้าในฐานะตัวแทนของความมั่งคั่งร่ำรวย

บทบาทความหมายเชิงสัญลักษณ์ของม้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวความมั่งคั่งร่ำรวยนั้นพบว่า มีปรากฏให้เห็นชัดเจนในคำสวดวิญเสาเรือนปลูกใหม่ของชาวอีสานมาแต่โบราณ ดังเนื้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “*ยกเสาชั้นพร้อมแก้ว จักมั่งมูลดี เป็นธัญชัยเศรษฐีทั้งห้า ขอให้มีย่อยข้าเหลือหลาย จัวควายแฝ้เต็มคอก ช้างม้าออกเื่องนอง เงินกำกองแสนโกฏิ...*” (จินดา ดวงใจ, มปป: 11-12) ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของม้าในคำสวดวิญดังกล่าวข้างต้นเกี่ยวข้องกับความเพียบพร้อมและสมบูรณ์พูนสุขด้วย

การพรรณนาถึงม้าที่เชื่อมโยงกับความมั่งคั่งร่ำรวยของบ้านเมืองเป็นภาพลักษณ์ที่ปรากฏให้เห็นในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานหลายเรื่อง ทั้งนี้ภาพของความมั่งคั่งดังกล่าวมักเป็นเรื่องราวสิ่งของมีค่า ไม่ว่าจะเป็นแก้วแหวนเงินทอง ข้าทาสบริวาร ซึ่งเป็นสมบัติแสดงฐานะทางสังคมของเจ้าเมือง นอกจากนี้แล้วยังมีสัตว์ต่าง ๆ โดยเฉพาะช้างและม้าที่ถือเป็นสมบัติมีค่าคู่ควรเมือง และเป็นสิ่งบ่งบอกฐานะอันมั่งคั่งร่ำรวยของกษัตริย์ด้วยเช่นกัน ดังเรื่องกาฬะเกษ มีการพรรณนาถึงความมั่งคั่งของท้าวสุริวงษ์เกษนุราช พระบิดาท้าวกาฬะเกษ ผู้ครองเมืองพาราณสี ซึ่งมีภาพสะท้อนให้เห็นว่า ม้าเป็นทรัพย์สินสมบัติมงคลของกษัตริย์และเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความมั่งคั่งร่ำรวยและฐานะของผู้ได้ครอบครองด้วย ความว่า “...อันว่า ราชาท้าวสุริวงษ์เกษนุราช ได้ลุ่มฟ้า ลือท้าวท้าวทรง เมืองหลวงกว้างรุงรังล้านยาน...สัพพะสันสิ้นเงินค่าลือหลาก อันว่า อารตคแดงไวยนเข้าช้วน มีทั้งสัตว์ทนต์ช้างในโสงนัหมัน ทือระแทนม้าในหันหมื่นพัน...” (พระอริยานุวัตร, 2519: 2)

ความหมายของม้าที่เชื่อมโยงกับเรื่องราวความสุขสมบูรณ์ของบ้านเมืองยังพบในเรื่องพญาคันคาก ซึ่งบ้านเมืองนั้นจะต้องประกอบด้วยแก้วที่เป็นคุณล้ำค่า ทั้งช้างแก้ว ม้าแก้วที่มีจำนวนมาก อันเป็นสิ่งบ่งบอกให้เห็นถึงความมั่นคงของบ้านเมืองแห่งนี้ด้วย

บทบาทของม้าในฐานะเป็นสมบัติคู่ควรเมือง และเป็นเครื่องบ่งบอกฐานะทางสังคมของเจ้าเมืองนั้นยังปรากฏในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องอื่น ๆ ด้วย ซึ่งกล่าวไว้ในลักษณะคล้ายกัน นั่นคือ ถ้าบ้านเมืองมั่งคั่งร่ำรวย ประชาชนอยู่ดีมีสุข

เจ้าเมืองก็มักจะมีสมบัติของมีค่าต่าง ๆ มากมาย ซึ่งหนึ่งในนั้นก็มักจะเป็นม้าที่เสมือนเป็นสิ่งมงคลคู่บารมีเช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้ “...พอว่าแล้วท้าวเหล่าจัดการจัดเอาหมูของดีออกมาอย่าช้า เอาแหวนแก้วดวงประเสริฐแยงดู เห็นหมุ่หน้าสาตว์ในหิมพานต์ดั่งกว้าง มีช้างมั่งงัวป่าเต็มดง บ้างจัดคอกดีไปพร้อม เอาดาบแก้ววัดแก้วเป็นมา นำฝูงสัตว์ไล่มามูลพร้อม เอามาไว้แคมเขื่อนใส่คอก กับทั้งมะณีค่าล้านมาไว้ใส่พาน...พระก็เตรียมเสนาไพรชื่อน้อง จัดฝูงช้างงานอ้อยคู่ ฝูงหมุ่ม้าอาชาไนยท้าวแล่นเฮี้ยว ฝูงข้าใช้เป็นทาสหญิงชาย เงินค่ามีมามูลเตรียมท่าง...” (ธนิธิตาแก้ว, มปป. 320)

จากเรื่องผาแดง นาไฉ่ ก็มีการพรรณนาให้เห็นความหมายของม้าที่สัมพันธ์กับบ้านเมือง ถือเป็นสิ่งมงคล เมื่อกล่าวบรรยายถึงสภาพบ้านเมืองที่มั่งคั่งร่ำรวย สุขสมบูรณ์พร้อมก็มักจะต้องมีภาพปรากฏของม้าปะปนรวมอยู่ด้วย ดังตัวอย่างเนื้อความต่อไปนี้ “...เมื่อนั้นยังมีเมืองใหญ่กว้างชื่อเอกชะธิดา มีพระยาขอมครองนั่งปองเป็นเจ้า...ทุกอย่างนั้นสงบเสียบนครทอง ปวงประชาทั้งผองขึ้นบานทั้งบ้านสุขสำราญสบายเนื้อเนาไว้ในนครราช อุบาทว์เข็ญเคราะห์ร้ายภัยร้ายกะบมี นอกจากนี้พวกหมู่กฤษณะโรฮัสตราอัชโศโหมหันท้าว...อยู่ทางเลี้ยงช้างม้าสัพพะสิ่งสัตว์สาพากันมีความสุขสู่กายภูมิพื้น...” (อินตา กวีวงศ์, 2544: 5-6)

ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ สะท้อนเรื่องราวให้เห็นความเชื่อที่ว่า หากบ้านเมืองใดมีช้างมีม้าอาชาไนยไว้ครอบครองจำนวนมากแล้ว บ้านเมืองแห่งนั้นก็จะมีอำนาจวาสนา ทรัพย์สินเงินทองก็จะสมบูรณ์มั่งคั่ง และมีแต่ความอุดมสมบูรณ์พูนสุขเกิดขึ้นเช่นกัน ในวัฒนธรรมอีสาน มีประเพณีขึ้นบ้านใหม่แบบโบราณ ซึ่งในพิธีนี้จะมีถ้อยคำที่สื่อให้เห็นว่า ม้าเป็นสมบัติของมีค่าและเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งร่ำรวยเช่นกัน ดังมีคำกล่าวเป็นคำถามและคำตอบในขั้นตอนพิธีช่วงหนึ่งว่า “บ้านใหม่หลังนี้ มีข้อยหญิงข้อยชาย ผ้าผ่อนท่อนสไบ ข้าวน้ำ ขำมปลา ไม้แหลม หลาว แก้ว แหวน เงินค่า ได้มาพร้อม ช้างมั่งงัวควายได้มาน่า” (ปรีชา พิณทอง, 2540: 158) ถ้อยคำในพิธีขึ้นบ้านใหม่แต่โบราณดังกล่าวอาจเป็นเครื่องสะท้อนความคิดว่าม้าเป็นสัตว์สัญลักษณ์ที่เป็นมงคลที่สื่อถึงความมั่งคั่งร่ำรวยอย่างมั่นคงให้แก่ผู้ครอบครองได้เช่นกัน แนวความคิดนี้สอดคล้องกับเรื่องราว

ประวัติเมืองเชียงคาน จ.เลย (ณัฐพล ตันมิ่ง, 2552: 74) ที่เล่าว่า มีม้าวิเศษได้กลายเป็นม้าทองคำซึ่งเป็นสมบัติมงคลของเจ้าเมือง ซึ่งภายหลังพวกฮ่อต้องการจึงได้มาทำศึกสงครามแย่งชิงไป แต่ด้วยอำนาจบารมีแห่งม้าทองคำนี้ จึงทำให้บรรดาฮ่อทั้งหลายล้มตายและม้าทองคำก็เชื่อว่ายังคงสถิตอยู่ในบ้านในเมืองเชียงคานบริเวณริมปากแม่น้ำเหืองในเขตอำเภอเชียงคานมาจนถึงทุกวันนี้

ข้อสังเกต มักกับความหมายที่สื่อถึงความเจริญรุ่งเรือง ความมั่งคั่งร่ำรวยนั้น ยังมีปรากฏอยู่ในวิถีความเชื่อทางวัฒนธรรมอื่น ๆ ด้วยอันเป็นสัญลักษณ์ความคิดที่เป็นสากล อาทิ วัฒนธรรมจีนก็เชื่อว่าม้าเป็นสัตว์มงคลและเป็นพาหนะนำพาความมั่งคั่งร่ำรวยมาสู่ผู้นับถือเช่นกัน กล่าวคือ ในวัฒนธรรมจีนม้าเป็นสัตว์มงคลประจำปีม้า คติปีม้าของจีนหรือปีมะเมียของไทย มีว่า “เมื่อเจ้าปัญญาธิบาลเข้าโพรงสีม่วง ม้าศึกจากสวรรค์ก็วิ่งพลาบนท้องฟ้าสีคราม ม้าพาความร่ำรวยมั่งคั่งมาให้” (เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์, 2556: 168)

4. ม้าในฐานะตัวแทนของความเป็นพุทธะและหลักธรรมคำสอน

นอกจากม้าจะมีความหมายที่เชื่อมโยงกับเรื่องราวทางโลกแล้ว ยังพบว่า ม้ามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้าด้วย ดังมีเหตุการณ์ตอนหนึ่งในพระไตรปิฎก กล่าวว่า “คราวที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ เมืองอาตุมา มีฝนตกหนักมาก ฟ้าคะนองเสียงฟ้าผ่าครืนครืนสนั่นไหว ชาวนาสองพี่น้องและโคสีตัวถูกสายฟ้าฟาดสิ้นชีวิตใกล้ที่ประทับพักอยู่ พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในวิหารธรรมอันสงบ ไม่ทรงได้ยินเสียงทั้งหมดนั้นเลย และพระพุทธองค์ก็ทรงมีพุทธพจน์ตรัสว่า ผู้ที่ฟ้าผ่าไม่สะอึก ก็มีแต่พระอรหันต์ ฉินาสพ ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย และพญาสีหราช” (พระธรรมปิฎก, 2543: 840) หรือแม้แต่คำทำนายอนาคตกาลในคติทางพุทธศาสนาก็เชื่อว่าเมื่อพระพุทธศาสนาครบ 5,000 ปีแล้ว พระศาสนาก็จะเสื่อมลง ความมัวหมองก็จะเกิดขึ้นแก่ผู้คนและโลกมนุษย์ แต่หากจะมีบุรุษผู้ขี่ม้าขาวเหาะลอยมาโปรดสรรพสัตว์เพื่อช่วยเหลือปราบทุกข์เข็ญ นั่นก็คือ พระศรีอารียเมตไตรย พระพุทธเจ้าองค์ที่ 5 ในภัทรกัปนี้ แสดงให้เห็นคุณลักษณะพิเศษที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างพระพุทธองค์กับม้าอาชาไนยด้วยเช่นกัน

นอกเหนือจากคุณลักษณะบางประการที่สอดคล้องกับความเป็นพุทธะแล้ว ผู้เขียนพบว่าจากการศึกษาเนื้อหาวรรณกรรมก็มีการนำเสนอให้เห็นภาพของม้า ในฐานะที่เป็นตัวแทนของหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาอีกด้วย ทั้งนี้ผู้แต่งวรรณกรรมได้ใช้ความเปรียบนำเสนอภาพลักษณ์ของม้าที่สอดคล้องกับหลักธรรมในหลายๆ ครั้ง บ้างก็เป็นเรื่องหลักพระธรรมชั้นตรี บ้างก็เป็นบทบาทในฐานะผู้นำสังฆารธรรม หรือแม้กระทั่งเป็นภาพตัวแทนของพระพุทธองค์ ดังเรื่องเกี่ยวกับม้าพลาหะ (Balaha) ซึ่งม้าวิเศษตัวนี้เป็นรูปจำแลงของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทำหน้าที่ช่วยเหลือพวกมนุษย์ที่เรือแตก แล้วไปพบเกาะที่เต็มไปด้วยนายนักษิณี แต่ก่อนที่จะถูกพวกยักษ์จับกิน พวกมนุษย์ได้สวดอ้อนวอนให้พระโพธิสัตว์มาช่วย พระองค์จึงทรงจำแลงกายเป็นม้าให้ผู้คนเกาะตามขนพวยขำมสังสารวัฏ (สรศักดิ์ จันทรวัดมนกุล, 2551: 189) ม้าจึงเป็นตัวแทนของพระโพธิสัตว์หรือพระพุทธเจ้า ทั้งนี้เรื่องราวของม้าที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนานั้นเชื่อว่ามีปรากฏหลักฐานในวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ มาช้านานแล้ว ดังจะเห็นได้จากคติโหราศาสตร์ของจีน (Chinese Astrology) ที่มีมาแต่โบราณ ก็มีการบันทึกถึงโหราศาสตร์จีนที่ว่าด้วย วงล้อ 12 วง หมุนวงเป็นวัฏจักรในรอบ 12 ปี หลักโหราศาสตร์นี้ใช้ในการกำหนดเพื่อตัดสินบุคลิกและอุปนิสัยของมนุษย์ ทั้งนี้กำเนิดที่ชัดเจนของระบบโหราศาสตร์จีนโบราณนี้ไม่มีผู้ใดทราบได้ แต่มักกล่าวถึงตำนานเกี่ยวกับ 12 นักษัตริตตอนหนึ่งว่า “เมื่อครั้งพุทธกาล พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงเชิญสัตว์ทั้งหลายให้มารวมตัวกันในพุทธภูมิเพื่อเฉลิมฉลองวันขึ้นปีใหม่อย่างไรก็ตาม คงมีเพียงสัตว์ 12 ชนิด ที่มาถึงสถานที่ประทับของพระองค์ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงตัดสินพระทัยเลือกชื่อของแต่ละปีจากสัตว์ทั้ง 12 ชนิดนั้น และเชิญให้คนใดที่เกิดในแต่ละปีให้สืบทอดคุณลักษณะเฉพาะของสัตว์ทั้ง 12 ชนิดหมุนเวียนกันไปตามลำดับจนครบ 12 ปี เรียกว่า หนึ่งรอบนักษัตริอันประกอบด้วย ปีชวด (หนู) ฉลู (วัว) ขาล (เสือ) เกาะ (กระต่าย) มะโรง (มังกร) มะเส็ง (งู) มะเมีย (ม้า) มะแม (แพะ) วอก (ลิง) ระกา (ไก่) จอ (สุนัข) และ กุน (หมู)” (เอลิซ อาร์. แบลอน, 2552: 70)

จากตำนานความเชื่อข้างต้น แสดงให้เห็นว่าม้าเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งที่อยู่ในคติโหราศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับโชคชะตาชีวิตของมนุษย์อันสัมพันธ์กับคติความเชื่อทางพุทธศาสนาด้วย Williams C.A.S (2006: 227) เสนอว่าม้าเป็นหนึ่งในเจ็ดสมบัติมีค่าตามความเชื่อทางพุทธศาสนา นอกจากนี้ในวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย บางแห่งก็มีการนำเสนอภาพให้เห็นว่าม้าเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับพุทธศาสนา ดังกรณีวัฒนธรรมล้านนามีคติความเชื่อที่เรียกว่า “ซุธาตุ” หมายถึงความเชื่อที่วิญญาณของผู้เกิดนั้นจะไปสถิตอยู่พระธาตุเจดีย์องค์ต่าง ๆ เป็นประเพณีการนับถือพระธาตุประจำปีเกิด และภาพปีม้านั้นก็พบความเชื่อที่ว่า ม้าศักดิ์สิทธิ์เป็นผู้แบกพระธาตุเจดีย์ประจำปีสะง่า (ปีมะเมีย หรือปีม้า) สถิตอยู่พระธาตุตะโด่ง เมืองย่างกุ้ง สหภาพพม่า ม้าจึงได้เข้าไปเกี่ยวพันกับชีวิตของผู้คนนับตั้งแต่เกิดเลย และความเป็นไปของชีวิตในแต่ละปี ทั้งนี้ชาวอีสานมีวิธีการทำนายเดือนปีเกิดซึ่งมีสัญลักษณ์ปีม้ารวมอยู่ด้วย ดังมีคำทำนายคนเกิดปีมะเมียว่า “คนเกิดปีม้าหรือมะเมีย เป็นคนใจคอไม่ค่อยสุภาพ พุดฉลาดหลักแหลม มีเล่ห์เหลี่ยมลับลมคมใน ขอบดนตรีและการเล่นต่าง ๆ ขาดขั้น ๆ ลง ๆ” (ปรีชา พิณทอง, มปป: 368) นอกเหนือจากนี้ในวัฒนธรรมลาวอีสาน ก็ยังมีคติความเชื่อเกี่ยวกับการถวายสิ่งของเป็นพุทธบูชาด้วย ซึ่งหนึ่งในนั้นก็มีการปั้นขี้ผึ้งเป็นรูปม้าที่เรียกว่า “ม้าดอกผึ้ง” ซึ่งเชื่อว่าเป็นการถวายที่ได้อานิสงส์แรงกล้า

แนวคิดข้างต้นนี้ สอดคล้องกับวัฒนธรรมของกลุ่มคนไทยวนล้านนาและไทลื้อ ซึ่งมีประเพณีการทานข้าวของเครื่องใช้ต่าง ๆ เพื่อส่งไปให้ญาติผู้ล่วงลับ มีทั้งเสื้อผ้า สิ่งทอ ตลอดจนเครื่องประกอบพิธีที่ทำให้รูปของสัญลักษณ์ เช่น ใช้ฟางมัดเป็นรูปช้าง ม้า เป็นต้น สิ่งของทั้งหมดนี้จะกระทำพิธีถวายโดยให้แก่พระสงฆ์ นอกจากนี้ก็มีการถวายผ้าบุญจนะ ซึ่งนิยมปักด้วยไหมเป็นรูปช้าง รูปม้า ซึ่งสัมพันธ์กับฐานไม้แกะสลักที่มักจะทำเป็นรูปช้าง ม้า วัว ควายแกะสลักด้วยไม้เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา (ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนกุล, 2551: 112, 118) เช่นเดียวกันกับผ้าทอในพิธีกรรมบางอย่างก็มีการทออลดลายผ้าที่มีความหมายเชิงสัญลักษณ์เป็นลายม้าลายสัตว์ เช่น ลายตุ้ง เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเป็นพุทธมาฆะและผู้ค้ำจุนดูแลพระศาสนาด้วย ส่วนในวัฒนธรรมของไทยใหญ่ซึ่งเป็นกลุ่มชนที่พูดภาษาตระกูลไท-กะไดเช่นเดียวกับคนไทยอีสาน ไทยวน และไทลื้อก็พบว่า มีประเพณีปอยส่างลองหรือพิธีบวช

ลูกแก้ว ในประเพณีนี้จะมีการแห่เนตรลูกแก้วที่เป็นสำลงงด้วยการให้ขี้ม้าเสมือนเป็นภาพเจ้าชายน้อยที่ทรงม้าเพื่อออกผนวชเป็นพระพุทธรเจ้า รวมทั้งงานศิลปะตกแต่งตามโบสถ์วิหาร หรือปูชนียสถานก็นิยมสร้างเป็นสัญลักษณ์รูปม้าปรากฏรวมอยู่ด้วยเสมอ เช่นนี้จึงแสดงให้เห็นว่าม้าเป็นสัญลักษณ์ของความเชื่อที่สำคัญประการหนึ่งและยังสะท้อนความผูกพันระหว่างม้าที่เป็นสัตว์สัญลักษณ์ในมิติวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาที่มีปรากฏให้เห็นทั้งในวัฒนธรรมประเพณี ศิลปะ ความเชื่อ เรื่องเล่าตำนาน และวรรณกรรมด้วยเช่นกัน

ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่องหนึ่งที่เน้นย้ำให้เห็นบทบาทของม้าในฐานะที่เป็นหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังกรณีสำนวน*ท้าวพญาคันทาค* ซึ่งตัวบทอธิบายเป็นเชิงความเปรียบว่ากล่าวถึงจำนวนของม้าซึ่งสอดคล้องกับจำนวนของหลักพระธรรมชั้น 84,000 ชั้น ดังความว่า

“อันว่า	<u>แปดหมื่นสี่พันม้า</u>	อาชาไนยชาวเผือก
(ฝูงหมู)	เทวดา	ขี่มาถวายเจ้า
แม่นว่า	ล่องดำฟูน	พญาใหญ่อิสุร ก็มา
เขาก็	นำฮ่มกั้ง	ถวายเจ้าหมื่นดวง”
.....
“อันที่	<u>แปดหมื่นสี่พันม้า</u>	ตัวพรางชาวเผือก
ฝูงนั้น	ไทเล็กน้อย	บังพร้อม แห่พระองค์

(กรมศิลปากร, 2557: 21, 70)

หมวดหมู่ทางธรรมที่เรียกว่า “ชั้น” หรือ “ธรรมชั้น” ซึ่งแปลว่าหมวดธรรมหรือกองธรรม (พระธรรมปิฎก, 2543: 602) พบว่ามีจำนวนถึงแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น ทั้งนี้พระธรรมชั้นต่างๆ เหล่านี้หมายถึงพุทธพจน์ของพระพุทธองค์ที่ทรงได้แสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์เป็นเวลานานถึง 45 พรรษา คำสอนที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ทั้งหมดรวบรวมได้ทั้งสิ้น 84,000 พระธรรมชั้น เรียกว่า “พระไตรปิฎก” ซึ่งบรรจุคำสอนและเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาไว้โดยละเอียดพิเภา เมืองหลวง (2554: 87) ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องพระธรรมชั้นในวัฒนธรรม

อีสานว่า “ตัวบทคัมภีร์ไบเบิลไม่ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องพระธรรมชั้นเป็นความเชื่อเรื่องจำนวนพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า มีทั้งหมดแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น ได้รับความคิดมาจากคัมภีร์ไบเบิลเรื่องแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้น ซึ่งแจกแจงว่าได้จากแต่ละหมวดธรรม ดังนี้ 1) พระวินัยปิฎก จำนวนสองหมื่นหนึ่งพันพระธรรมชั้น 2) พระสุตตันตปิฎก จำนวนสองหมื่นหนึ่งพันพระธรรมชั้น และ 3) พระอภิธรรมปิฎก จำนวนสี่หมื่นสองพันพระธรรมชั้น” ทั้งนี้เมื่อเทียบจำนวนหลักธรรมข้างต้นกับตัวบทวรรณกรรมดังกล่าวจะพบว่า มีความสอดคล้องกันกับจำนวนมาแปดหมื่นสี่พันตัว เช่นนี้จึงแสดงให้เห็นการสร้างสรรคเรื่องเล่าวรรณกรรมที่ปรุงแต่งให้จำนวนมานั้นเท่ากับจำนวนหลักพุทธธรรมคำสอนที่มีทั้งสิ้นแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นด้วยเช่นกัน จากตัวบทข้างต้นยังสื่อให้เห็นว่า มา เป็นตัวแทนของหมวดธรรมหรือกองธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา Stanley Walens (1995: 291) เสนอว่าสัตว์นั้นเป็นหน่วยความคิดที่ขาดไม่ได้ในคติความเชื่อทางศาสนาในวัฒนธรรมของมนุษย์ที่มีหลักฐานปรากฏมาเนิ่นนาน และบ่อยครั้งเราจะเห็นสัตว์เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวพันเป็นพิเศษกับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งมีบทบาทและสถานภาพที่สำคัญทั้งในเรื่องเล่าวรรณกรรมและประเพณีพิธีกรรม

บทสรุป

การศึกษาวិเคราะห์ตัวละครม้าในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานทำให้เข้าใจภาพลักษณ์และบทบาทในและความหมายเชิงวัฒนธรรมของสัญลักษณ์ม้า 3 ประการ คือ ประการที่หนึ่ง ม้าเป็นตัวแทนของอำนาจซึ่งส่วนใหญ่มักเกี่ยวข้องกับสถานภาพของบุคคลชั้นสูง ไม่ว่าจะเป็นเทพเทวา พระมหากษัตริย์ ซึ่งแสดงถึงพระราชอำนาจบารมี ความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง และความสุขสมบูรณ์ของบ้านเมือง อีกทั้งการเป็นตัวแทนของอำนาจทางการปกครอง ความคิดเรื่องม้าเกี่ยวข้องกับการทำศึกสงคราม นักรบ ม้าจึงมีความหมายอีกด้านหนึ่งที่สื่อถึงความเก่งกล้าสามารถ ภาพลักษณ์ของม้ากายสิทธิ์ มีอภินิหารปาฏิหาริย์ในฐานะเป็นผู้ช่วยเหลือกษัตริย์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์ จึงสะท้อนให้เห็นความสำคัญของม้าในมิติเหนือจริงที่โยงใยกับการสร้างจินตนาการทางความเชื่อด้วย นอกเหนือจากนี้มายังเป็นตัวแทนของอำนาจเวทมนต์

กล่าวคือ ในวรรณกรรมนิทานอีสานที่ศึกษานั้นมีการนำเสนอให้เห็นภาพของม้าที่ต่อสู้กับภัยอันตรายต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภูตผี ยักษ์ มาร ซึ่งมีอำนาจ เวทมนต์ไสยศาสตร์ แต่ทว่าม้าก็ได้ช่วยเหลือและแก้มนต์ดำที่จะเข้ามาทำร้ายได้อย่างอัศจรรย์ ลักษณะเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทและความหมายของม้าที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวความศักดิ์สิทธิ์ในโลกเหนือธรรมชาติ ซึ่งหากมองในปรากฏการณ์ความเป็นจริงในสังคม เราจะพบว่ามีการใช้ม้าเป็นประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ในสังคมอีสานมากมายทั้งคติฝ่ายพุทธหรือคติฝ่ายความเชื่อดั้งเดิม

นอกจากบทบาทและความหมายที่สื่อถึงอำนาจบารมีข้างต้นแล้ว ยังพบว่า ม้ายังเป็นตัวแทนของความเจริญรุ่งเรือง ความมั่งคั่ง และอุดมสมบูรณ์ด้วย ดังจะเห็นว่าบางครั้งม้าถูกเรียกขานว่า ม้าพลาทก ซึ่งหมายถึงม้าสีหมอกหรือเมฆ อันเป็นสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับฟ้ากับฝน หรือในตำบลวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานส่วนใหญ่ในบทรบมบ้านชมเมือง ที่สื่อถึงบ้านเมืองที่สมบูรณ์พูนสุขก็มักจะมีภาพลักษณ์ของม้าปรากฏปะปนรวมอยู่ด้วยเสมอ ซึ่งปรากฏรวมกับสัตว์และสิ่งของชนิดอื่น ๆ ทั้งช้างม้า วัวควาย ข้าวของเงินทอง ลักษณะเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าม้านั้นเสมือน “เป็นม้ามิ่งเมือง” ที่เป็นสมบัติมงคล เป็นความโชคดีมั่งคั่ง เช่นนี้ม้าจึงเป็นตัวแทนของความเจริญรุ่งเรืองและความอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับน้ำฟ้าน้ำฝนในสังคมเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นประเพณีบุญบั้งไฟ บุญหลวงของไทยเลย บุญพระเวส ก็มักจะมีสัญลักษณ์รูปม้าปรากฏรวมอยู่ในกิจประเพณีเหล่านี้เสมอเช่นกัน

ประการสุดท้าย ม้าเป็นตัวแทนของหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา และเป็นตัวแทนของความเป็นพุทธด้วย กล่าวคือ ในวรรณกรรมนิทานพื้นบ้านอีสานหลายเรื่องชี้ให้เห็นว่า จำนวนม้าที่อยู่ในบ้านในเมืองนั้นมีความสอดคล้องตรงกันกับหลักพระธรรมชั้นจำนวนแปดหมื่นสี่พันพระธรรมชั้นนี้ นั่นก็คือ ม้ามีจำนวนแปดหมื่นสี่พันตัว และตำบลวรรณกรรมเหล่านี้ก็มักจะเน้นย้ำข้อความเรื่อง “ม้าแปดหมื่นสี่พันตัว” อยู่เสมอ ซึ่งถือเป็นการสื่อความหมายเชิงวัฒนธรรมเพื่อให้ระลึกถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาไปด้วย นอกจากนี้แล้วยังปรากฏเหตุการณ์ที่สื่อให้เห็นว่า ม้ากับพระโพธิสัตว์เสมือนเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน

มีจิตวิญญาณรวมกัน เกิดพร้อมกันซึ่งเรียกกันว่า เป็นสหชาติ และตายพร้อมกัน ดังกรณีวรรณกรรมนิทานเรื่องกาฬะเกษที่ม้ามณีกอบ ซึ่งบางสำนวนก็เรียกว่า ม้าบักสามนั้น มีบทบาทโดดเด่นเป็นอย่างมาก ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ช่วยเหลือพระโพธิสัตว์ และที่สำคัญวรรณกรรมอีสานเรื่องนี้มีได้นำเสนอภาพม้ามณีกอบเป็นเพียงพาหนะของพระโพธิสัตว์เท่านั้น แต่ทว่ายังเสมือนเป็นพี่ชายผู้ดูแลคุ้มครองน้องชายด้วย เพราะม้ากายสิทธิ์นี้สามารถเหาะเหินเดินอากาศ มีอิทธิฤทธิ์ และสามารถพูดภาษาคนได้ เช่นนี้เหตุการณ์ในตำนานหลายครั้งจึงมีภาพที่ม้ามณีกอบสอนพระโพธิสัตว์ และยังเป็นสื่อกลางผู้นำพาพระโพธิสัตว์เดินทางจากโลกสามัญ (the profane) สู่มิติศักดิ์สิทธิ์ (the sacred) เสมือนเป็นสะพานเชื่อมผู้นำพาข้ามพ้นสังสารวัฏหรือการเวียนว่ายตายเกิดตามทศนะของความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในสังคมอีสานได้อย่างน่าสนใจ

เอกสารอ้างอิง

เกียรติชัย พงษ์พาณิชย์. (2556). รูปแบบสิริมงคลจากสวรรค์ของประเทศไทย.

กรุงเทพฯ: แสงดาว.

จินดา ดวงใจ. (ม.ป.ป.). ตำราสูตรขวัญโบราณฉบับพิเศษ. ขอนแก่น: คลังนาธรรมชาติ.

จินดา ดวงใจ. (2544). ท้าวกำพร้าว้ฝั้น้อย. ขอนแก่น: คลังนาธรรมชาติ.

ณัฐพล ต้นมิ่ง. (2552). ประวัติและตระกูลเมืองเชียงคาน. เลย: เมืองเลยการพิมพ์.

ตำราม้าของเก่าและตำราม้าคำโคลง. (2512). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการ

การราชตฤณมัยสมาคมฯ.

ธนิต ตาแก้ว. (ม.ป.ป.). “สุริยะฆาต จันทฆาต” ใน รวมนิทานธรรม. กรุงเทพฯ:

ส.ธรรมภักดี.

ธรรมปิฎก, พระ. (2543). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย.

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล. (2551). มรดกวัฒนธรรมผ้าทอไทลื้อ. เชียงใหม่:

ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นริศ วศินานนท์. (2551) ร้อยเรียงเคียงปัญญา เรียนรู้ภาษาจากวัฒนธรรมจีน.

กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

- นิพล สายศรี. (2555). **พญาคันทาค**. มหาสารคาม: สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม
อีสาน ม.มหาสารคาม.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). “แม่น้ำโขงกับการเป็นเวทีของประเพณีประติษฐ์ในอีสาน”
วารสารอักษรศาสตร์. 42: 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม): 169-218.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2558). “วิถีคิดท้องถิ่นกับการสร้างความเป็นพระโพธิสัตว์ชาวบ้าน
ในประเพณีบุญหลวง อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย” วารสารมนุษยศาสตร์
และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 6: 1 (มกราคม-มิถุนายน):
1-32.
- ปรีชา พิณทอง. (ม.ป.ป.) **ผาแดง นางไอ่**. อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- พิฑูร มลิวาลัย. (2530). **พื้นขุนบรมราชาธิราช กฎหมายธรรมศาสตร์ขุนบรม
ปี และศกไทยโบราณ**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มณี พยอมยงค์. (2542). “ม้ามณีกั๊กซ์” หน้า 5133. ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ภาคเหนือ เล่ม 10**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคาร
ไทยพาณิชย์ จำกัด.
- พิภก เมืองหลวง. (2554). **มโนทัศน์และสัญลักษณ์ในงานบุญแปดหมื่นสี่พันขันธ
ที่บ้านท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด: การศึกษาในฐานพิธีกรรม
ประติษฐ์**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เพชรราช รัตนะวงสา, เจ้า. (2011). **โหราศาสตร์ลาว**. เวียงจันทน์: โครงการพุทธ
ศาสนาเพื่อการพัฒนา.
- ศิลปากร, กรม. (2557). **ลำนิทานท้าวพญาคันทาค**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร. ส. พลายน้อย. (2555). **เทวนิยาย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ:
ยิปซี.
- สรศักดิ์ จันทรวิวัฒน์กุล. (2551). **ประวัติศาสตร์และศิลปะแห่งอาณาจักรขอม
โบราณ**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

- สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ ฉบับเสริมการเรียนรู้ เล่ม 12. (2553).
กรุงเทพฯ: โครงการสารานุกรม สำหรับเยาวชนโดยพระราชประสงค์
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.
- ลีลา วีระวงส์. (2006). *ตำนานอุรังคธาตุ*. เวียงจันทน์: ดอกเกตุ.
- อริยานุวัตร เขมะจารีเถระ. (2519). *กาพย์เกษ. มหาสารคาม: ศูนย์อนุรักษ์วรรณคดี
อีสาน วัดมหาชัย.*
- อินตา กวีวงศ์. (2544). “ผาแดง นางไอ่” ใน *รวมนิทานพื้นบ้านอีสาน ชุดที่ 5.
ขอนแก่น คลังนันทธรรม.*
- เอกรัตน์ อุดมพร. (2552). *นิทานอีสป*. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา.
- เอลีซ อาร์. แยบลอน. (2552). *มหัศจรรย์แห่งสัญลักษณ์ เครื่องราง และเคล็ด
ลึกลับไสย. แปลโดย ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.*
- Pickering, David. (1999). *Dictionary of Folklore*. London: Cassell Wellington
House.
- Walens, Stanley. (1995). “Animal” In Mircea Eliade (ed.). *The Encyclopedia
of Religion*. New York: Macmillan Library Reference.
- Williams, C.A.S. (2006). *Chinese Symbolism and Art Motifs*. Singapore: Tuttle
Publishing.